

Кирпа С. В., аспірант Національного університету
державної податкової служби України;
Лісова Т. А., студентка Національного університету
державної податкової служби України

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА»

У статті досліджено сутність тіньової економіки, визначені основні причини зростання її обсягів.

Ключові слова: тіньова економіка, неофіційна економіка, податки, державне регулювання економіки.

Постановка проблеми. Для визначення тіньової економіки використовується цілий перелік, взаємодоповнюючих та розкриваючих нові грані цього явища, характеристик: прихована, несанкціонована, підпільна, неофіційна, нелегальна, необлікована, паралельна, друга, сіра, чорна, деструктивна, фіктивна, кримінальна. Всі ці епітети говорять про надзвичайну різноманітність та багатofакторність тіньової економіки, а також про важливість подальшого її дослідження та обґрунтування шляхів мінімізації її проявів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні категорії «тіньова економіка», дослідженні її зародження та розвитку, визначенні основних причин зростання обсягів тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньова економіка в Україні – результат системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання.

З початком ХХІ ст. глобалізація стала характерною не лише для світової офіційної економіки, але й для неформального її сектора. З'явилися структури тіньової економіки транснаціонального характеру. За даними Міністерства економіки і торгівлі, рівень тіньового сектору економіки України становить 36% від офіційного.

Тіньова економіка властива всім економічним системам та всім суспільним формаціям, а найбільший вклад у вивчення нього негативного явища внесли економічна теорія, право та соціологія. Саме на цих трьох науках базуються всі теперішні погляди на тіньову економіку та класифікацію її складових частин:

- юридичний (правовий);
- економічний;
- статистичний;
- соціологічний;
- комплексний.

Юридичний (правовий) підхід. Головним критерієм віднесення до тіньової економіки є незаконний характер діяльності, тобто поза межами офіційного законодавства. Білоруські вчені Дадалко В.А., Румянцева Е.Е., Пешко Д.А. визначають тіньову економіку як «сферу, в якій економічна діяльність здійснюється поза рамками закону, тобто операції здійснюються без використання закону, правових норм і формальних правил господарського життя». Тіньова економіка, на їх думку, має

три різновиди неофіційну, фіктивну і кримінальну економіки. Неофіційна економіка є здійсненням легальних видів діяльності, пов'язаних з ухиленням від сплати податків. Фіктивна економіка пов'язана з приписками, спекулятивними операціями, хабарництвом, торгівлею правами, привілеями і пільгами, а також іншими аспектами «пошуку ренти». Нарешті, кримінальна економіка включає діяльність, що безпосередньо порушує закон [1, с. 208–225].

Однак така класифікація нам вважається не переконливою, тому що в даному трактуванні неможливо розмежувати фіктивну та кримінальну економіки (більшість вказаних вище видів фіктивної економіки грубо порушують законодавство і можуть вважатися кримінальними злочинами).

Недоліками правового підходу є те, що не передбачається кількісне вимірювання обсягів тіньової економіки, а також те, що в тіньову економіку включаються деякі злочини, що не є економічними, але не враховуються значний обсяг формально дозволених, але негативних угод, а також документально оформлені фіктивні операції та економічна діяльність домогосподарств.

Економічний підхід. Тіньова економіка визначається як виробництво приховане від податків. Недоліком є те, що цей підхід не враховує діяльність підприємств, які не сплатили податки, але зробили це в рамках закону (мінімізація податків), підприємств, які сплатили податки, але не подали звіт в органи статистики, а також діяльність домогосподарств.

Статистичний підхід. Критерієм віднесення до тіньової економіки є неврахування господарської діяльності органами статистики. Американський дослідник Е. Фейг під тіньовою економікою розумів всю економічну діяльність, що через різні причини не враховується офіційною статистикою, і, відповідно, не включається до складу ВВП [2, с. 419].

Е. Фейг виділяв дві основні складові тіньової економіки:

1. Легальна економічна діяльність, що неприхована, але й не оподаткована і не врахована офіційною статистикою. Це виробнича діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі (ремонт будівель власними силами, догляд за дітьми, і т.д.). Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах отримав назву «неформальна економіка».

2. Підпільна, свідомо протизаконна економічна діяльність. Сюди Е. Фейг відносив отримання прихованих доходів, заборонені види економічної діяльності, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, шахрайство, відмивання доходів злочинного походження, наркобізнес, проституцію, торгівлю людьми, зброєю тощо) [3, с. 77].

Недоліками цього підходу є те, що в тіньову економіку не включаються економічні правопорушення, що не впливають на обсяги ВВП, а також недосконала інформаційна база статистичних розрахунків;

Соціологічний підхід. Характерною особливістю цього підходу є підвищена увага до соціальних моментів, неекономічної мотивації, до соціального статусу учасників тіньової економіки. Основним недоліком є обмеженість методологічного визначення суті тіньової економіки, а також обмеженість інформаційної бази для точних розрахунків.

Комплексний підхід об'єднує в собі всі розглянуті вище підходи. Наприклад, український вчений Сковрцов М.М. вважає, що тіньова економіка – це фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей, тобто такі соціально-економічні взаємини між окремими

громадянами, соціальними групами щодо використання діючих форм власності в корисливих особистих і групових інтересах, які приховуються від органів державного управління і самоврядування, громадськості. З економіко-правової точки зору це означає, що тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, але й незлочинні корисливі економічні правопорушення і правомірну, але невраховану або непідконтрольну державі економічну діяльність [4, с. 34].

Недолік комплексного підходу в тому, що ряд прихованих процесів включаються у тіньову економіку без методичного обґрунтування їх прямого чи непрямого статистичного обліку.

Значною частиною тіньової економіки є злочини і зловживання у зовнішньоекономічній сфері. Послаблення державного контролю за зовнішньоекономічною діяльністю (фіктивні експортно–імпортні операції, фіктивне спільне підприємництво) призвело до різкого відтоку капіталу, у тому числі й кримінального, за кордон (пошук нових можливостей для відмивання грошей), і до одержання незаслужених пільг в оподатковуванні.

Висновки з проведеного дослідження. Основними причинами зростання тіньової економіки є: високе податкове навантаження і часті зміни в податковому законодавстві; державна «зарегульованість» підприємництва; висока інфляція та нестійкість гривні; криза платежів та брак коштів у підприємств; неефективна цінова політика; великі розміри економічної злочинності; корупція державних чиновників, пов'язана з високим рівнем адміністративного регулювання, що надає їм непотрібну свободу у прийнятті рішень на власний розсуд; відсутність глибокого аналізу форм і методів тіньової економіки, властивих їй автономних механізмів внутрішнього регулювання, кількісного і якісного моніторингу основних напрямків тіньової економіки і джерел її існування й здійснення; безкарність діяльності кримінальних структур, інтеграція організованої злочинності із суб'єктами економічної діяльності, пасивна згода держави на легалізацію кримінальних авторитетів; незахищеність громадян та підприємств від зазіхань злочинних формувань і встановлення контролю за підприємницькою діяльністю з боку цих структур; відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капі–талам; міждержавна інтеграція тіньового сектора і суб'єктів тіньової економічної діяльності; «келійність» організації і проведення приватизації економічно перспективних об'єктів, ігнорування конкурентності й доступності приватизації для легальних капіталів (і в тому числі – закордонних) і т.д.

Список використаних джерел

1. Дадалко В. А., Теневая экономика и кризис власти: проблемы и пути решения / В.А. Дадалко, Е. Е. Румянцева, Д. А. Пешко. – Минск, 2000. –416 с.
2. Економічна безпека / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д–ра екон. наук, проф. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с. ISBN : 978–966–346–761–0.
3. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 614 с.
4. Скворцов Н. Н. Все о налогах в Украине. Ч. 2 [Текст] : производственно–практическое издание / Н. Н. Скворцов. – К. : Фирма «Конкорд», 1995. – 110 с.

Annotation. *This article explores the nature of the shadow economy, the basic reasons for the growth of its volume.*

Key words: *informal economy, informal economy, taxes, government regulation of the economy.*